جامعة بوليتكنيك دهوك

المعهد التقني ـ زاخو

قسم إدارة الأعمال

مبادئ الاقتصاد

(دەستپێکا ئابووریێ)

وەرگێران ژعەرەبی بو کوردی: دژوار محمد رشید

محتويات المحاضرة (ناڤەروكا وانێ)

ئێكەم: مفهوم الاقتصاد (تێگەهێ ئابووری).

دووەم: تعريف علم الاقتصاد (پێناسا زانستێ ئابووری).

سێیەم: فروع علم الاقتصاد (لقێن زانستێ ئابووری).

چارەم: المشكلة الاقتصادية وحاجات الانسان (ئاریشا ئابووری و پێدڤیێن مروڤان).

پێنجەم: النظام الاقتصادي و أنواع الأنظمة الاقتصادية (سیستەمێ ئابووری و جورێن سیستەمێ ئابووری).

ئێكەم: مفهوم الاقتصاد (تێگەهێ ئابووری)

پەیڤا ئابووری وەرگێرانا پەیڤا Economic ژ ئێنگلیزی ژ پەیڤەكا یونانی هاتیە وەرگرتن كو دوو برگە هەنە (Oiko): كو رامانا مالێ ددەت، و (nomos) كو دهێت رامانا ریڤەبرنێ و رامانا پەیڤا یونانی دهیت ب (ریڤەبرنا مالێ) ژبەر هندێ یونایێن كەڤن دزانین ئابوور وەكی ریڤەبرنا عەقلیەتا مال و خێزانێ، هەر چەندە ئەڤە وێ رامانە نینە كو یونایێن ئەڤە كەڤن بوون كو ئابووری وەكی زانستەكێ سەربەخو دامەزراند.

ئەبووری رێكەفت نەبوو، بەلكی بەرهەمێ پێشكەفتنا نڤش(نەڤیان) بوو. و ئەزموونا مروڤایەتی ب درێژاهییا سەردەمان، من گەلەك بوچوون دیتن لسەر ئابووریێ نڤیسینێن نڤیسەرێن گرنگ د سەردەمیێ كەڤن دا و ناڤەراست دا.

وەكی زانستەكێ دەركەت بنەما و میتودێن خوە یێن تایبەت هەنە ل سالا ١٧٧٦ زاینی دەمێ **(ئادەم سمیث) (بابێ ئابوورا مودێرن) ب پێشكێشكرنا پەرتووكا (سامانێ نەتەوایەتی)**

پێناسا ئابووری وەكی زانستەكێ كو بدیڤ دەستڤەئینانا سەروەت و سامانی دگەریت بو خەلكێ و دەولەتێ،

ئەو داکوکیا د سەرمایەداری دکر و دەستڤەدانا حکومەتێ د ئابووری دا رەفس کر.

د سییهان دا ل سەدێ بیستێ نڤێسینێن (کینز) د قەیرانا ئابووریا مەزن دا، گرنگییا دەستێوەردانا دەولەتێ د چالاکییا ئابووری دا بو چارەسەرکرنا قەیرانا ئابووری کو ئاشنابوون ب ئابووریێ سەرمایەداری، کینز گرنگی ب شیکارا ئابووری ددا لسەر ئاستێ هەمووەکی ئانکو لسەر ئاستێ کومەلگەهی ب گشتی.

دووەم: تعریف علم الاقتصاد (پێناسا زانستێ ئابووریێ)

زانستێ ئابووری: ئەو زانستەیە کو گرنگیێ ب خواندنا رەفتارێن مروڤی ددەت د پێکولا تێکرنا پێدڤییێن هەمەجور و گەشەکرنا د رێکا سەرچاوێ سنووردارکری و زەحمەت.

سێیەم: فروع علم الاقتصاد (لقێن زانستێ ئابووریێ)

ئێکەم: ئابووریێ جزئی (بەشی): گرنگی ب رەفتارێن تاکاکەسێ دامزراوێ دا ددەت د زانینا قەباریێ بەرهەمئینانێ کو مەزنتر دکەت بو قازانجا کومپانییێ. هەروەسا گرنگی ب رەفتارێن کریاری ددەت

د زانینا چاوانیا خەرجییان لسەر کەلوپەلێن جوداجودا دا دابەش بکەن بو هندێ ئەو ئاستێ رازەمەندیێ بدەستڤەبینیت دسنوریێ داهاتێ خودا (یەعنی چاوا داهات دناڤبەرا بکارئینان و پاشەکەوتی دهێتە دابەشکرن).

ب تایبەتی، ئابووریێ بچوویك تەرکیزێ لسەر شێوازێن بەرچاڤ دکەت داخازی، دەستنیشانکرنا بهایان و بەرهەمئینان د بازارێن تاکەکەسی دا.

دووەم: ئابووریێ مەزن: ئابووریێ گشتی تعاملێ دگەل کارکرنا سیستەمێ ئابووری ب گشتی دکەت، ئەو نزانیت تەرکیزێ دکەتە سەر پێشەسازیا دیارکری بەلێ لسەر پێشەسازیا بازاریێ ب گشتی، ئابووریێ گشتی گرنگیێ ب ڤەکولینا دیاردێن جوراوجور ددەت لسەر پیڤەرەکێ ئابووری وەکی:

(قیمەت، ئاستێ بهای، گهورین د هەلومەرجێ بازارێ کاری دا، و کارتێکرن د هەناردەکرن و هاوەردەکرنێ دا).

تەرکیزێ دانیتە سەر ئاراستێ ئابووری و چاوانییا لڤینا ئابووری ب گشتی.

المشكلة الاقتصادية (ئاریشەیا ئابووری)			
تعريف المشكلة الاقتصادية (پێناسا ئاریشێن ئابووری)	اسباب المشكلة الاقتصادية (ئەگەرێن ئاریشێن ئابووری)	عناصر المشكلة الاقتصادية (پێکهاتێن ئاریشێن ئابووری)	منحنى امكانات الانتاج. (چەماوێ شیانێن بەرهەمئینانێ)

تعريف المشكلة الاقتصادية (پێناسا ئاریشێن ئابووری)

ئەو نەشیانا سەرچاوێن ب زەحمەت و سنوردارکری بو تژیکرنا پێدڤیێن زێدەبوونا چەندین کەسان.

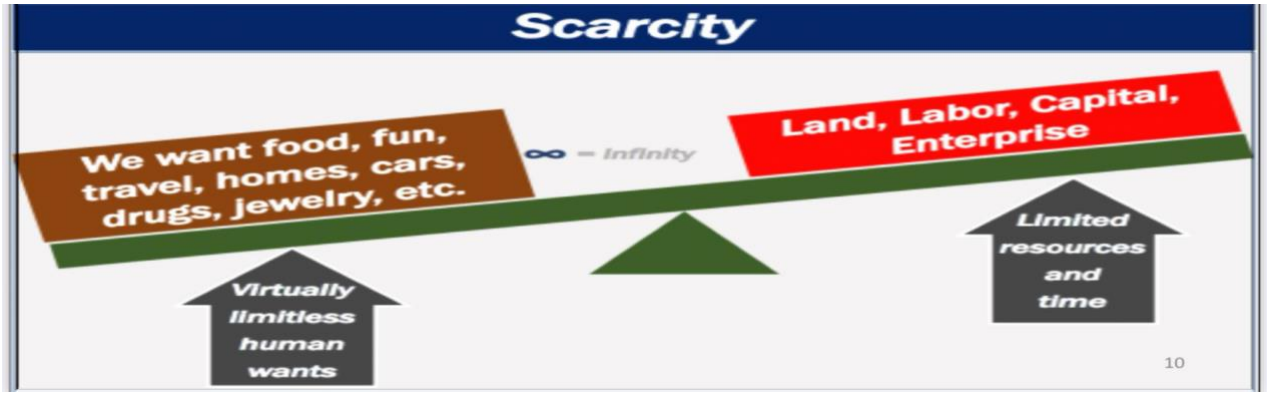

اسباب المشكلة الاقتصادية (ئەگەرێن ئاریشێن ئابووری)

ئەگەرێن ئاریشێن ئابووری ڤەدگەریت بو دوو راستیێن بنەرەت:

ئێکەم: تعدد الحاجات الإنسانية (پێدڤیێن جوراوخورێن مروڤان):

پێدڤیێن ئەنجامدێن کومەلگەهێ گەلەکن و بەرفرەهن و جورەوجورن هەتا وی رادەی ناهێتە هژمارتن و هەردەمێ تاکەکەسەك یان کومەلگەهـ بەشەك ژ پێدڤیێن خوە تێرکر ڤەدیتنا پێدڤیێن نوی بو تێرکرنا ئەڤان ژیك دەر دئێخیت پێدڤییاتی بێ سنورن، نە جێگرن، نویدبن و جێوازن ژ کومەلگەهەکێ بو کومەلگەهەکا دیتر.

اسباب تعدد حاجات الافراد
(هوکارێن گەلەك پێدڤیێن تاکەکەسان)
3 - سروشتێ مروڤی
(مروڤ ب سروشتی پێدڤی ب زێدەکرنا تشتان هەیە)
4 - پێشکەفتنا تەکنولوجیایێ
(کارتێکرن لسەر ئارەزوییا تاکەکەسان هەیە د کرینا کولەپەلان دا)
2 - دابونەریت
(کارتێکرنا نەریتێن کومەلگەهێ لسەر پێدڤیێن تاکەکەسان)
1 - ئایین
(ئایینان کارتێکرن لسەر جورێ کەلوپەلان و خزتمگوزاریێن داخازکری ژلایێ تاکەکەسان ڤەهەیە)
5 - چاڤلێکرن
(چاڤلێکرنا خەلکێ)

دووەم: الندرة النسبية للموارد الاقتصادية (کێمییا ڕێژا سەرچاوێن ئابووری)

مەرەما مە ژ سەرچاوان ئەو هەمی سەرچاوێن د کومەلگەهێ دا هەنە کو شیانا تێرکرنێ هەیە پێدڤیێن مروڤیێن راستەوخو و نە راستەوخو و بەلکی سەرچاوە بەلاش بن یان ئابووری لدیڤ پلەیا بەردەستبوونێ ژ لایێ پێدڤیێن پێدڤیاتییان تێر بکەت.

1 . **الموارد الحرة (سەرچاوێن ئازاد)**

بەرفرەهی دهیتە ناسکرن کو بەسە بو تێرکرنا پێدڤیێن تەمامێن ئەندامێن کومەلگەهێ، وەکی: پێدڤی ب، هەوای، ئاڤ، تیشکا روژێ، بێ کو چ کارتێکرن لسەر هەبیت د پلەیا تێرکرنا پێدڤیێن دیتر دا.

2 . **الموارد الاقتصادية (سەرچاوێن ئابووری)**

ئەڤە ئەو سەرچاوێن سنوردارن کو بەس نینن بو تژیکرنا هەمی پێدڤیێن کومەلگەهێ، ئەو ب پێدڤیێن خوە یێن ڕێژەی لدیڤ داخوازیێن وان دهێنە دەستنیشانکرن و خودانێن تایبەتمەندییان و بەرژوەندیا، یەعنی لدیڤ پێدڤیێن کو دشێن هاریکار بن د رازیکرنێ دا کو پێدڤی ب عەقلیەتێ و ئابووری هەیە د بکارئینانێ دا.

چوار: عناصر المشكلة الاقتصادية (توخمێن ئاریشا ئابووری)

1 - چ بەرهەم دئینیت:

2 - چاوا بەرهەم بینن:

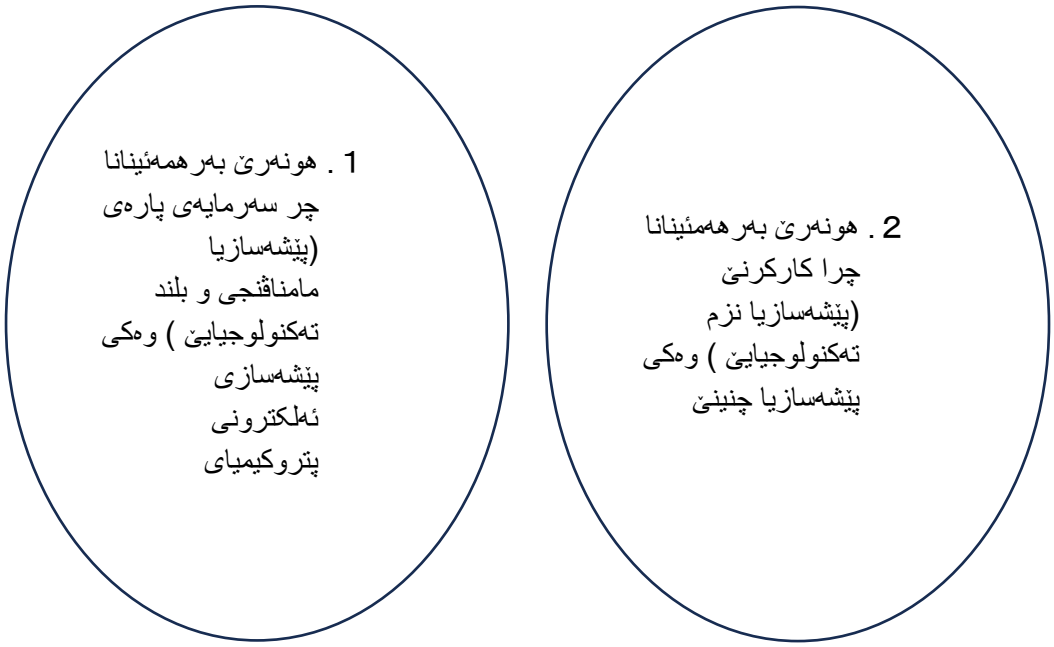
1 . هونەرێ بەرهەمهێنانا چر سەرمایەی پارەی (پێشەسازیا مامناڤنجی و بلند تەکنولوجیایێ) وەکی پێشەسازی ئەلکترونی پتروکیمیای
2 . هونەرێ بەرهەمئینانا چرا کارکرنێ (پێشەسازیا نزم تەکنولوجیایێ) وەکی پێشەسازیا چنینێ

3 – ئەم بو کێ بەرهەم دئینن:

چاوانییا دابەشکرنا تێکرایا بەرهەمێ نەتەوایەتی بسەر پێکهاتەیا جوداجودایێن بەرهەمئینانێ دا کو بەژداری د پروسەیا بەرهەمئینانێ دا کریە.

١- پێکهاتێ ئەردی (سروشت یان سەرچاوێن سروشتی) لسەر کرێ
٢- پێکهاتێ کاری: بدەست wage دئینیت لسەر مووچەی
٣- پێکهاتا سامانی : دەستقەئینان لسەر فایدەی.
١- پێکهاتێن رێکخستنێ: بدەستقەئینان لسەر قازانجی

منحنی امکانات الانتاج (کێرڤ شیانێن بەرهەمئینانێ)

ئەو کێرڤەیە کو چەندین جێهگر یان تێکەلەك دەردبریت کو دشێت بو کومەلگەها سەرچاوێن ئابووری بەردەست بدەستڤەبینیت ب گریمان ددانیت مفا وەرگرتن ژ سەرچاوێن بەردەست و سەقامگیریا ئاستێ تەکنولوجیا هونەریا بکارهاتی و هونەرێ بەرهەمئینانی بکارهاتی.

ئاریشا ئابووری ب شێوەکێ گرافیکی دێ دیارکەین:

نموونه: گریمانا ئابووری بتنێ دوو گروپێن کەلوپەلان بەرهەم دئینن، چەك (G) رووندا رووەکی (O) ب بکارئینانا هەمت توخمێن بەرهەمئینانێ یێن بەردەست ئاستەکێ تەکنیکیێ دیارکری، و شێوێ لخواریێ ئەوان بهایان نیشان ددەت کو دشێت ژ دوو گروپێن کەلوپەلان بەرهەمبینن.

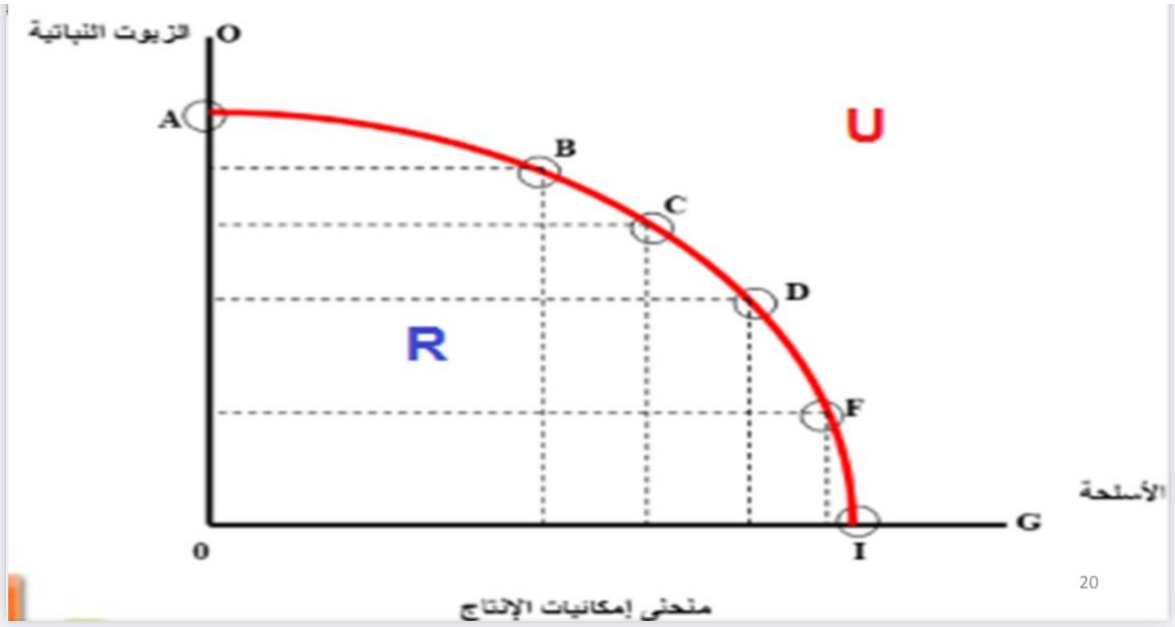

لدەمێ بکارئینانا زورترین شیانێن بەرهەمئینانا ئابووری ب بکارئینانا هەمی پێکهاتێن بەرهەمئینانا بەردەست و ئاستێ تەکنکیێ بەردەست، زورترین رێژە کو دشێت بهیتەبەرهەمئینان، ئەو خالێن کو لسەر چەماوێ شیانا بەرهەمئینانێ هاتینە دانان وەکی (A، B,C,D,F,I) و ئەف خالە دشێن و ناسکرینە. ب باشترین خالێن بەرهەمئینانێ.

- ئەو خالا کو دناڤ چەماوەی دا هاتیە دانا واەکی خالا (R) د شێوەی دا خالا بەرهەمئینانێ نە گونجاینە، چونکی ب باشتر نەکرنا بکارئینانا سەرچاوێن بەرهەمئینانێ دهینە ناسکرن.
- خالێن دەرڤەی چەماوەی (U) خالێن بەرهەمئینانێ نە کو دنوکە دا شیانا بەرهەمئینانا ئابوورینە، ئەوژیک نەوەکی وییە.

ئەو هوکارێن دبنە ئەگەرێ ڤەگوهاستنا چەماوەی شیانا بەرهەمئینانێ:

1- گهورین د قەبارەی یان رێژێ یان زیرەکیا پێکهاتێن بەرهەمئینانێ دا.

2- گهورین د ئاستێ تەکنولوجی دا.

پێنج: النظام الاقتصادي وانواع الأنظمة الاقتصادية (سیستەمێ ئابوری و جورێن سیستەمێ ئابووری):

ئێکەم: مفهوم النظام الاقتصادية (تێگەهێ سیستەمێ ئابووریێ):

کومەکا یاسایا و دابەنەریتێن ئابوورینە کو دبن دا سەرچاوێن ئابووریێن دەگمەنن و سنوردارن ب شێوەکێ ئەقلانە و زیرەکانە دهینە بکارئینان بو تێکرنا پێدڤیێن هەمەجور و بێسنورێن تاك بو بدەستڤەئینانا خوشگوزەرانیا ئابووری.

دووەم: انواع النظم الاقتصادية (جورێ سیستەمێ ئابووری):

سیستەمێ ئابووریێ سەرمایەی(راسمالی) (سیستەمي پروژێ ئازاد)	سیستەمێ ئابووریێ اشتراکی (سیستەمي ئابووریێ پلان دارشتی)	سیستەمێ ئابووریێ تێکەل

1 . **النظام الاقتصادي الرأسمالي (نظما المشروع الحر) (سیستەمێ ئابووریێ سەرمایەی (راسمال)(سیستەمێ پروژێن ئازاد)):**

الرأسمالية (سەرمایەی): سیستەمەکێ بەرهەمئینانێ یە کو ژ ئەگەرێ خودانێ کاری یان کارێن سەرمایەداری یان بازرگانان سەرچاوێ بەرهەمئینانێ رێکدئێخن ژوانا کرێکار و کەرەستێن خاڤ بو بەرهەمئینانا کەلوپەلان بو فروتنێ ب ئەنجامێ فایدەی نەکو بتنێ بو بکارئینانێ.

د ڤان لڤینان دا هەمی سەروەت و سامانەك ملکێ تاکەکەسی و ئاریشا ئابووری دڤی جوری دا ب رێکا سیستەمێ بازارکرنێ چارەسەر دکەت یەعنی گهورین د پێدڤیێن بکاربەران **(داخازیيان)** دبیتە ئەگەرێ گهورینا د بهایان دا و گهورین دبهایان دا دبیتە ئەگەرێ گهورینێ د بەرهەمئینانا (**پێشکێشکرنێ**) ئەڤە ژیك دبێژنێ **سیستەمێ سەروەریا بکاربەری.**

2 . **النظام الاقتصادي الاشتراكي (نظام الاقتصاد المخطط) (سیستەمێ ئابووریێ اشتراکی (سیستەمێ ئابووریێ هێلکاری):**

النظام الاقتصادي الاشتراكی (سیستەمێ ئابووریێ اشتراکی): ئەو سیستەمەیە کو لسەر بنەمایێ خودانەتیا گشتییە لسەر ئامرازێن بەرهەمئینانێ، و دەولەت کونترولا بریڤەبرن و پراکتزیکرنا چالاکییا ئابووری دکەت ب رێکا پلاندانانا مەرکەزی.

ئارمانجا سەرەکی خاوەندارییا گشتی پێکهاتێن بەرهەمئینان ئەوە کو بەرهەمئینان بەرسڤێن پێدڤییان و خەریبیێن کومەلگەهێ بدەت و دابەشکرنا ب دادپەروەری ئەنجام بدەت.

3 . نظام الاقتصادي المختلط (سیستەمێ ئابووریێ تێکەل)

سیستەمێ ئابووریێ تێکەل: سیستەمەکە کو لایەنێن سەرمایەدار و سیوزیالیزم تێکەل دکەت ب هندێ خودانەتییا تایبەت بپارێزیت و ئاستەکێ د ئازادیا ئابووری د بکارئینانا سەرمایەی رێکی ددەت و هەروەسا رێکێ ب حکومەتا ددەت دەست د چالاکییێن ئابووری وەربدەت هەتا وی دەمی ئارمانجێن کومەلایەتی بجە بئینیت و ئابووری. تێکەلان کار دکەن بو کومەلایەتی کرنا تایبەتمەندییێن پێشەسازی بنەرەتییا هەلبژارتی یان بەرهەمئینانا کەلوپەلێن گشتی.

وظیفة النظام الاقتصادي (بعض النظر عن نوع النظام) (کارێ سیستەمێ ئابووری (ب گوهدانا جورێ سیستەمی یە)

کارێ سیستەمێ ئابووری کاردکن بو چارەسەرکرنا ئاریشا ئابووری و بەرفرەهیا پێدڤیێن مروڤی نوینەراتیا دهیتەکرن، کەواتە سیستەمێ ئابووری (هەم د تێگەهـ هەم د کاری دا) پەیوەندی ب ئاریشا ئابووریێ ڤە هەیە.